

ГЕТЬМАНУВАННЯ КИРИЛА РОЗУМОВСЬКОГО – ПРИМАРНА ЧИ РЕАЛЬНА ЄВРОПЕЇЗАЦІЯ ГЕТЬМАНЩИНИ?

THE HETMANAT OF KYRYLO RAZUMOVSKYI – A FICTIONAL OR REAL EUROPEANIZATION OF HETMAN STATE?

Лісогорова К.М., к.ю.н.,
доцентка кафедри історії держави і права України і зарубіжних країн
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Бершадська Д.Р., студентка III курсу факультету адвокатури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Нежиборець А.О., студентка III курсу факультету адвокатури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті висвітлено та розглянуто окремі аспекти діяльності гетьмана Кирила Розумовського. Наведено й охарактеризовано ключові риси внутрішньої політики, які дозволяють проаналізувати справжню сутність тогочасної реформаторської діяльності гетьмана та зробити висновок про те, чи була європеїзація України-Гетьманщини середини XVIII століття реальною або примарною. Зокрема, визначено, що період перед приходом до влади Кирила Григоровича був непротим для існування Української Гетьманської Держави і супроводжувався постійним фактичним тиском з боку Російської імперії. Гетьманщина на чолі з Кирилом Розумовським опинилася на роздоріжжі між Європою та Російською імперією: з одного боку, по-європейськи налаштований, він прагнув здійснити реальні зрушення та домогтися відновлення Гетьманської державності, а з іншого – був призначений на посаду російською імператрицею, а відтак був відданий імперським інтересам та мав приймати рішення, що не суперечили б інтересам Московії. З'ясовано, що до здобутків внутрішньополітичної діяльності Кирила Розумовського належать: заборона закріпачення українців, ліквідація дискримінації за ознакою статі та походження у праві здобувати освіту, зміцнення автономії, проведення військової, судової та адміністративної реформ, архітектурне обрамлення держави за кращими європейськими зразками. Наголошено, що поряд із численними здобутками постають і вагомі прорахунки: прагнення приділити більшу увагу формі, ніж змісту, що виявилось у надмірній пишності та показовості, забюрократизованість та хабарництво серед правлячої верхівки, постійний тиск з боку імперського уряду та нагляд «твердої руки» Московії за усім, що відбувалося на теренах України-Гетьманщини. Підкреслено, що період гетьманування Кирила Розумовського мав усі шанси стати реальною, повноцінною європеїзацією Гетьманщини, але так і не став через низку політичних та адміністративних причин. Врешті-решт, усі демократичні зрушення були зведені нанівець, а самі реформатори склали руки. Гетьманщина тоді почала «зовнішньо, показово» відповідати європейським столицям, але на її території так не запанували європейські цінності та стандарти.

Ключові слова: Кирило Розумовський, останній гетьман Лівобережжя, Гетьманщина, внутрішня політика, європеїзація.

This article is devoted to analyzing and highlighting certain aspects of the government's activity during the Hetmanat of Kyrylo Razumovskiy. The key features of internal policy, which allow analyzing the real essence of reformatory activity of Hetman at that time and making conclusions whether Ukrainian Hetman state Europeanization of the middle of XVIII century was real or fictional, have been characterized and highlighted. In particular, it was determined that the period before Kyrylo Hryhorovych Razumovskiy accession to power was not an easy one for the Ukrainian Hetman State and was accompanied by a constant and effective pressure of the Russian Empire. Hetman State, headed by Kyrylo Razumovskiy, found itself at a fork between Europe and the Russian Empire: on the one hand, having European views, he was striving to implement real reforms and restore the Hetman statehood; on the other, he was appointed by the Russian Empress, and was therefore committed to imperial interests and had to make decisions according to the interests of Moscow. It was found out that among the achievements of Kyrylo Razumovskiy's internal political activity were: prohibition of enslavement of Ukrainians, elimination of discrimination on the grounds of gender and origin in the right to education, strengthening of autonomy, military, judicial and administrative reforms, architectural framing of the state according to the best European models. Along with numerous achievements, the author notes that there were serious shortcomings, such as a greater attention to form rather than content, excessive external pomp, bureaucratization and bribery among the ruling elite, and constant pressure from the imperial government and supervision by Moscow over everything that was going on in the Ukrainian Hetman state. It was stressed that the period of Kyrylo Razumovskiy's hetmanship had every chance of becoming a real, full-fledged Europeanization of Hetman state, but it didn't happen for a number of political and administrative reasons. In the end, all the democratic shifts were nullified, and the reformers themselves folded their hands. The Hetman state then began to "externally, indicatevely" comply with the European capitals, but European values and standards did not prevail on its territory.

Key words: Kyrylo Razumovskiy, last Hetman of the Left Bank, Hetman state, internal policy, Europeanization.

Постановка проблеми. Зі смертю гетьмана Павла Полуботка розпочався непротий період існування Української Гетьманської держави, який супроводжувався постійним фактичним тиском з боку Російської імперії. Відбувалося поступове звуження функцій гетьманських адміністративних установ, пряме втручання в їхню діяльність та підпорядкування російським чиновникам: були часи, коли козацтво навіть не мало права обирати собі гетьмана, а державою керувала то Малоросійська колегія (1724–1727), то Правління гетьманського уряду (1734–1750), очолювані неукраїнськими представниками. Втім, козацька старшина планувала повернути гетьманську форму правління завдяки підтримці впливового при дворі фаворита імператриці Єлизавети Петрівни Олексія Розумовського. Почасті так і сталося, але гетьманом був призначений брат Олексія – Кирило. Таким чином, Геть-

манщина на чолі з Кирилом Розумовським опинилася на роздоріжжі між Європою та Російською імперією: з одного боку, по-європейськи налаштований, він прагнув здійснити реальні зрушення та домогтися відновлення Гетьманської державності, а з іншого – був призначений на посаду російською імператрицею, а відтак був відданий імперським інтересам та мав приймати рішення, що не суперечили б інтересам Московії. Цим зумовлена актуальність дослідження питання, чи було правління Кирила Розумовського та запроваджені ним реформи і зміни реальною або примарною європеїзацією Гетьманщини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним аспектам гетьманування Кирила Розумовського присвячена низка праць фахівців у галузі історії і права. Діяльність Кирила Розумовського в контексті розробки ширших за обсягом тем вивчали О. Бачинська, О. Дзюба,

Г. Ковтун, В. Кононенко, О. Путро, Т. Чухліб, Щербак В. та ін. Висновки щодо результатів європеїзації Гетьманщини тієї доби було підбито в роботах таких дослідників, як С. Калмакова, О. Сокирко та ін. У цих працях, які є надбаннями сучасної політико-правової думки, зроблена низка влучних та обґрунтованих висновків, що сприяють розумінню реального політичного курсу гетьмана Кирила Розумовського.

Мета статті полягає у здійсненні джерелознавчого дослідження політичного курсу Гетьманщини за доби Кирила Розумовського, що дасть змогу дійти всебічного розуміння, чим насправді був цей період: примарною чи реальною європеїзацією Гетьманщини.

Виклад основного матеріалу. Європеїзація – це багатовимірний процес, який у науковій практиці розглядають як окреслення європейського впливу на політичні, економічні, культурні та інші процеси у певних національних державах. У сучасній літературі та практиці європеїзацію пов'язують з Європейським Союзом, однак в межах цієї статті ми будемо розглядати європеїзацію як інтеграцію загальноєвропейських тенденцій, традицій і цінностей до державного і суспільного життя Гетьманщини [1].

Кирило Розумовський, останній гетьман Лівобережної України-Гетьманщини, народився, імовірно, 18 березня 1728 р. (за іншими даними, 1724 р.) в родині малоземельного козака Григорія Розума та Наталії Дем'янівни на Чернігівщині. Шістьом дітям цього подружжя була уготована доля їхніх батьків, якби не щасливий випадок, який привів Олексія, брата Кирила Розумовського, в Петербург. Олексій Розумовський став фаворитом імператриці Єлизавети Петрівни (ходили чутки, що 1742 року імператриця Єлизавета й О. Розумовський таємно обвінчалися, але це документально не підтверджено), що забезпечило кар'єру його молодшому братові Кирилу, якого він забрав до Петербурга, віддав у науку, а в 1743 р. відправив за кордон для здобуття освіти. Хоч Кирило Григорович і не одержав системної вищої освіти, але йому випала нагода стати слухачем лекцій у Берліні, Гданську, Кенігсберзі, Данцигу, побувати у Франції та Італії, вивчати французьку, німецьку та латинську мови, історію та географію. Перебування закордоном справило великий вплив на юнака, а тому практично одразу після призначення на посаду 1750 року він розпочав реформаторську діяльність, прямуючи шляхом по-європейськи демократичних реформ [2, с. 62–63; 3, с. 60–61].

Правовою основою здійснення своєї влади гетьман уважав «статті Богдана Хмельницького», підтвержені грамотою від 22 травня 1751 р., та «малоросійські права» (передусім Литовський статут 1588 р., «Саксонське зеркало», «Порядок міських судів», гетьманські універсали, звичаєве право, російські законодавчі акти). Утім вірно-підданість імператорові не сприймалася українськими інтелектуалами як безпосередня підпорядкованість адміністрації Гетьманщини царському уряду. Правове обґрунтування гетьманської влади поряд зі зв'язками при імператорському дворі дозволили Кирилові Розумовському проводити сміливу автономну політику [4, с. 143].

Кирило Григорович зробив чималий внесок у питання ліквідації дискримінації на теренах Гетьманщини: закріпачення українців було заборонено царським указом, а право на здобуття освіти перестало залежати від ознак статі та віку. Гетьман виходив з принципу, що наука, освіта та культура – це засадничі речі для розвитку країни, а відтак всі молоді українці (діти всіх суспільних станів) мають ходити до школи та здобувати загальну освіту. Також Кирило Розумовський мав намір створити університет в Батурині, який знову став гетьманською столицею, а другий заснувати на базі Києво-Могилянської академії, причому сама академія мала б стати богословським факультетом університету; прагнути засновувати друкарні, що б сприяло усебічному розвитку писемності та мови. Втім,

планам гетьмана не судилося реалізуватися на практиці: імператриця Катерина II заборонила впровадження університету в Батурині і не дозволила перетворити Києво-Могилянську духовну академію на світський університет. Більш того, імператриця навіть мала намір віддати гетьмана під суд за те, що він прагнув створювати широкі освітні можливості для українців. Втім, гетьман не полишив своїх ідей, а почав опікуватися навчанням здібних юнаків з України та всіяко їх підтримував у подальшій кар'єрі. Михайло Грушевський називав військових канцеляристів доби гетьмана Кирила Розумовського козацькою інтелігенцією, яка підготувала українське національне відродження XIX століття, по суті, заклала підвалини формування майбутніх борців за незалежність, які, як покаже досвід, з плином часу переможуть [5, с. 209].

Прямуючи шляхом по-європейськи демократичних зрушень, гетьман зміцнив автономію Лівобережжя, а також ініціював низку реформ: військову, судову та адміністративну: була модернізована артилерія, в полках ввелися однострої, з України було виведено російські війська, була створена ціла мережа земських, підкоморських і гродських судів, країну було поділено на 20 повітів. [5, с. 210–211; 6]. Серед перших заходів гетьмана Кирила Розумовського було відкликання російських чиновників зі складу Генерального військового суду, який в подальшому, на протязі десяти років, складався з 2–3 генеральних суддів та обраних бунчукових товаришів [7, с. 95].

Ба більше, гетьман регулярно збирав старшинські ради, а 1763 року для затвердження судової реформи на Гетьманщині скликав у своїй столиці Батурині Генеральні Збори. Ці Збори Кирило Григорович мав намір зробити постійними, перетворивши їх на своєрідний парламент. Справи, пов'язані з Україною, направлялися не до Сенату, а до Колегії закордонних справ, що формально визнавало особливий статус Гетьманщини. В оточенні Кирила Розумовського домінувала думка: у нас з росіянами один монарх, але дві країни, дві держави, з'єднані тільки персональною унією [5, с. 210–211; 6].

Українська адміністрація впроваджувала та планувала різні модернізаційні зміни, деякі з них навіть були схожими на радикальні реформи, що форсувалися в імперіях Центрально-Східної Європи [4, с. 153].

Європеїзація мала стати способом облаштування усього державного організму України: з кінця 50-х років XVIII ст. гетьман прагнув перекроїти архаїчну систему архітектури Гетьманщини на європейський лад. Особливим новітнім добу «європейського» гетьманату повинен був стати Батурин, який за наслідкуванням Мазепи Кирило Григорович планував зробити своєю столицею. Тамтешня резиденція ясновельможного мала нагадувати маленький Петербург або Версаль [4, с. 211; 6]. Юридично перенесення столиці було оформлено гетьманським універсалом від 30 травня 1759 р. Фактично місто ще було не готове до виконання адміністративних функцій відповідними особами та органами, а тому в Батурині мали побудувати гетьманський палац та інші «національні строєння» – приміщення для Генеральної канцелярії та Генерального суду. Для потреб будівництва в Батурині діяв цегельний завод, яким управляв запрошений з Італії майстер Карло Пеллі. Тут працювали також італійські архітектори Венероні та Бартоліані. Ймовірно, будинок для гетьмана в Батурині був зведений вже 1760 р. У цій гонитві за тим, аби гетьманська резиденція ні в чому не поступалася європейським столицям, проявилася одна з рис тогочасного гетьмана – надмірна схильність до зовнішньої пишності та позірності. Ілюструє це і той факт, що гетьман вирушив в Україну лише через рік після призначення гетьманом, у 1751 році, з обозом у 125 підвід, кухарями, музикантами й акторською трупю, ангажування якої, стало однією з причин тривалої і ретельної підготовки гетьмана до від'їзду, що вкотре свідчить про старанні намагання

Кирила Григоровича приділити увагу формі, коли є проблеми зі змістом [2, с. 64].

За часів гетьманування Кирила Розумовського не була подолана, а, навпаки, інтенсивно набирала обертів внутрішня слабкість та роздробленість держави, яка проявлялася у забюрократизованості органів управління Гетьманщиною та відсутності консолідованості державного апарату, яка могла б стати рушійною силою європеїзації Гетьманщини, але так і не стала. До того ж, постійний тиск з боку імперського уряду і нагляд «твердої руки» Московії за усім, що відбувалося на теренах української держави, також перешкоджали реальній європеїзації. Російська імперія була безпосередньо не зацікавлена у реальних політичних, економічних та інших зрушеннях і розвитку Гетьманщини, а відтак не давала можливості їх втілити на практиці. Діяльність Кирила Григоровича постійно тримали в полі зору, спрямовуючи «потрібним» Московії чином. Права гетьмана поступово обмежувались: йому заборонялося призначати полковників без згоди уряду,

підтримувати дипломатичні зносини з іншими країнами тощо [4, с. 212; 7].

Наприкінці 1763 року імператриця викликала Кирила Григоровича Розумовського до Петербурга, аби він «добровільно» зрікся гетьманства, що останній гетьман Лівобережжя і зробив. Наступного року з цього приводу було проголошено маніфест, а в Україні була поновлена діяльність Малоросійської колегії. Російський уряд поступово реорганізував, а згодом і повністю скасував автономне, побудоване на національній основі козацьке військо [7].

Висновки. Таким чином, реформи, задумані та розпочаті гетьманом Кирилом Розумовським, були вельми серйозними та мали європейську спрямованість, але вистачило подиху крижаного вітру з Петербургу, поєднаного із умілою політикою розколу й підкупу старшини, щоб усі демократичні зрушення були зведені нанівець, а безпосередньо реформатори склали руки. Гетьманщина тоді почала «зовнішньо, показово» відповідати європейським столицям, але на її території так не запанували європейські цінності та стандарти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Оржель О. Європейська інтеграція та європеїзація: тотожність та відмінність. *Національна академія державного управління при Президентові України*. 2011. URL: [http://www.dbuapa.dp.ua/vidavnictvo/2011/2011_02\(9\)/11ooyetv.pdf](http://www.dbuapa.dp.ua/vidavnictvo/2011/2011_02(9)/11ooyetv.pdf)
2. Дзюба О. Останній гетьман України: Кирило Розумовський. *Україна: ad fontes. Світосгляд. Видатні постаті*. 2010. № 2. С. 62–67.
3. Ковтун Г. Вісімнадцятирічний президент Академії наук. *Вісник НАН України*. 2008. № 8. С. 60–65.
4. Кононенко В. Модернізація Гетьманщини: проекти козацької адміністрації 1687–1764 рр. Київ : Інститут історії України НАН України. 2017. 305 с.
5. Бачинська О.А., Чухліб Т.В., Щербак В.О. Українське козацтво. *Золоті сторінки історії*. Київ : Кристал Бук, 2015. 398 с.
6. Грабовський С. Про «малоросійський міф ХХІ століття». *Українська минушина: уроки для сьогодення*. 01.07.2011 р. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/pro-malorosiyskiy-mif-hhi-stolittya>
7. Путро О. І. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення ХVІІІ ст.): монографія: (в 2 ч.) / О. І. Путро ; М-во культури і туризму України, Держ. акад. керів. кадрів культури і мистецтв. Київ : ДАКККіМ. 2008. Ч. 1. 2008. 239 с.
8. Сокирко О. Європейський гетьман. *Український тиждень*. 12.03.2010 р. URL: <https://tyzhden.ua/Publication/3592>
9. Калмакова С. Кирило Розумовський – останній гетьман Лівобережної України. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kalmakova_Svitlana/Kyrylo_Rozumovskiy_ostannii_hetman_Livoberezhnoi_Ukrainy.pdf